

BARKA. KÖZÖSSÉGEK, IDENTITÁSOK ÉS VALLÁSOSSÁG EGY FELSŐGÖMÖRI BÚCSÚJÁRÓ HELYEN*

Kovács Attila

A térség – a falu és környékének „panorámája”

Ha Rozsnyóról a főúton elindulunk Kassa felé és letérünk a második kereszteződésnél, közvetlenül „Szoroskő” előtt, balra, Dernő felé, úgy ott, ahol véget ér az országút, a Szlovák Karszt határán találjuk a Csermosnya patak völgyének első települését: Barkát.

Ezt a kis falut főként cigányok és magyarok lakják.² A település a Csermosnya patak és annak egyik mellékága völgyében terül el, úgy, hogy madártávlatból „Y”-t formáz. Néhol a környező dombok oldalában is épültek házak, de többségük a patakparton áll (persze, a pataktól biztonságos távolságban). A patakágak összefolyásánál jött létre egy háromszög-alakú, afféle „centrum”, közepén a katolikus templommal. A falunak három, kifejezetten különleges épülete van: egy kis vadászkastély vagy kúria (ma: községháza és kultúrház) és a katolikus, illetve a református templom. A környéken, részben a községen kívül, található még három kápolna.³ A házak túlnyomórészt földszintesek, az egyemeletes épületek kivételnek számítanak. Amennyiben az alapvető építészeti jelleget tekintjük, Gömörnek erre a részére vagy a hosszú parasztházak jellemzőek, vagy a Rozsnyót és környékét a 20. század ötvenes–nyolcvanas évtizedei között meghatározó, nagy családi („bányász”) házak.

A falu cigány része jól felismerhető mind fekvéséről, mind építészeti jellegéről. Barkán a cigány és a „nem cigány” épületek/házak szigorúan elkülönülnek egymástól. Nem létezik ugyan cigánytelep (ahogy például Krasznahorkaváralja környékén), de a cigányok három részen laknak a falu szélén, „végén”. A „nem cigány” településtől bizonyos térség⁴ választja el őket, mint egyfajta korridor.⁵ A legnagyobb cigány település a falunak annál a végénél elterülő dombon van, ahol a Csermosnya a faluba érkezik. A helyet „Kőalattnak”⁶ hívják (szlovákul: *Pod kameňom*; cigány nyelven: *Telo bar*). A másik, kisebb cigány település az úgynevezett Kakas utca (szlovákul: *Kohútia ulica*, cigány

* Mindenekelőtt tanáregédemnek köszönöm készségességét, segítségét és bizalmát. Az ő áldozatkészsége, segítése és őszinte lelkesedése nélkül ez munka nem születhetett volna meg. Szintén köszönetemet fejezem ki mindenkinek, akik készséggel válaszoltak kérdéseimre, illetve a cigányok és a nem cigányok részéről tapasztalt meleg fogadtatásért, és kívánok nekik sok megértést és türelmet közös jövőjükhez. Személyes köszönet illeti még Bélát és Viktort.

2 További részleteket az etnikai összetételről lásd alább.

3 Részletes tájékoztatást a szakrális épületekről lásd alább.

4 Konkrétan: beépítetlen telek, ravatalozó, vagy kertek.

5 A „nem cigány” kifejezést egyrészt mint munkakifejezést használom, másrészt mint a cigány (*gádzsó*) kifejezés pandanját. Az adott helyen nehezen használhatnám a nem cigány lakosságra a „többségi” kifejezést, mivel itt a cigányok és a nem cigányok aránya nagyjából egyenlő. Az etnikai összetétel és a terminológia részletesebb elemzését lásd alább.

6 Azaz „A szikla alatt”, a sziklák miatt, melyek alatt található

nyelven: *Kakasiko drom*) az egyik dombon, egy kis mellékutca végén fekszik, amelyik a falu központi részének keleti szegletéből indul ki. Barka legkisebb, harmadik cigány települését az úgynevezett Rák utca (szlovákul: *Račej ulica*, cigány elnevezése nem használatos) végén található házak alkotják, a falu keleti végén, a Szádelő felé vezető mezei útnál. A cigány házak külső megjelenésükben és szerkezetükben is különbözőek. Találunk közöttük átépített régi parasztházakat, de mindenféle épületet különböző anyagokból (vályogból, fából – deszkákból, fahasábokból és bádogból is), különböző kombinációban. Az építmények legtarkább palettáját a „Kőalatt” épületei kínálják, ahol ezek valamennyi említett fajtáját megtaláljuk. A Rák utcában elsősorban átépített parasztházak és vályogházak vannak. A Kakas utcában a már említett újabb kori nagy családi házakhoz hasonló cigány házak találhatók, olyanok, amelyeket a nem cigány lakosságnál látunk. A község cigány részein az utak, a csatorna stb. rossz állapotban vannak, vagy hiányoznak. A cigány házak többségükben a belső elrendezésükben és díszítésükben is eltérőek. A község képeinek e meglehetősen részletes leírása kissé megkönnyítheti a tájékozódást a térségben, és Barka környezetének kicsit „árnyaltabb” ábrázolását adja.

A falu meglehetősen félreeső helyen található, mivel úgyszólván egy „zsákutca” végén fekszik,⁷ bár eléggé közel a járási székhelyhez – mintegy húsz kilométernyire. A Rozsnyói járás, ahogy Kelet-Szlovákia déli részének egész területe, Szlovákia legfélreesőbb területéhez tartozik. Barka, a határ miatti kedvező földrajzi fekvésének dacára, a vonzó Szlovák Karszt turistaforgalma számára is a periférián reked.

A lakosság: társadalmi és demográfiai jellegzetességek

Ahogy már a bevezetőben említettük, Barkán magyarok és cigányok élnek egymás mellett, és a katolikus, illetve a református vallás is egymás mellett van jelen. Ez adja a 418 tagú népesség alapfelosztását. A lakosság etnikai, nyelvi, vallási, társadalmi és életkori stb. megoszlásának részletesebb képe azonban sokkal tarkább képet mutat.

Barka szociális és demográfiai helyzete a Kelet-Szlovákia déli részének kis falvaira jellemző képet mutatja. Az aktív korú lakosság száma hozzávetőleg 190 fő, a községben mintegy 70 nyugdíjas és 165 tizenhét év alatti gyerek él. Az aktív korú lakosságból körülbelül 38–40 személynek van tartós munkaviszonya, idénymunkája becsülésünk szerint további 40–45 embernek van. Már ezek az összesítő adatok is a régió és a községben tapasztalható nagy munkanélküliségről és szegénységről árulkodnak. A szociális különbségek még szembetűnőbbek a cigányokra és a nem cigányokra vonatkozó adatok elkülönítése után. A Barkán élő aktív korú cigányok közül, ott-tartózkodásom alatt, senkinek sem volt állandó munkaviszonya. A helyzet az 1990-es évek második felében éleződött ki, amikor az addig foglalkoztatott cigányok többsége

⁷ Az út ugyan folytatódik, de már természetvédelmi területen Szádelő községig, ahonnan ismét könnyen feljutunk a Rozsnyó–Kassa főútra, amelyről letértünk a Barkába vezető útra, de immár „Szoroskő” után. Szintén jellemző, hogy a tömegközlekedés, amely a lakosság többsége számára az egyetlen kapcsolat a környező világgal, csak munkanapokon üzemel.

elvezítette a munkáját. Így a cigány családok egyetlen rendszeres bevétele a szociális és családi juttatás – „a segély” lett. Demográfiai szempontból, míg a nem cigány társadalmat az elöregedés jellemzi, addig a cigány lakosságra a fiatalok magas százalékos aránya jellemző. A tizennyolc év feletti, illetve alatti életkori csoportok aránya a község nem cigány lakosai esetében 164:33, a cigányok esetében pedig 96:132.

„Mi és ők” – az identitás

A legutóbbi népszámlálás során (2001 májusában)⁸ a községben 135 személy vallotta magát a cigány etnikumhoz tartozónak, ami a cigányok 32%-os arányát jelentette volna a község teljes lakosságához viszonyítva. A cigányok teljes lélekszáma Barkán azonban mintegy 200–220 fő,⁹ ami a lakosság körülbelül 50%-a. E kérdés megoldásakor azonban komoly módszertani kérdéssel nézünk szembe, annak megállapításával: ki a cigány. Az első indikációs tényező az önidentifikáció.¹⁰ Ki tartja magát cigánynak? Éppen ez a módszer azonban több okból is meglehetősen megbízhatatlan. A többségi társadalomban a cigány megjelölésnek az előítéletek és az intolerancia szélesebb összefüggésében pejoratív jellege van, amit természetesen maguk a cigányok is érzékelnek. Ezért abban az esetben, ha a többségi társadalom csupán egyetlen lehetséges utat enged a társadalomba való betagozódáshoz – az asszimilációt, sok cigány vallja magát a többségi szlovák, illetve a – helyi szinten ugyancsak „többségi” – magyar nemzetiséghez tartozónak. A plurális multietnikus látásmód irányába történő lényeges elmozdulás az integráció társadalmi felfogásában – az asszimilációtól az emancipáció felé – lényegesen hozzájárulna a cigányok önmeghatározásában bekövetkező változáshoz is. Azonban bizonyos tehetetlenség is szerepet játszott ebben, mivel 1989 előtt Csehszlovákiában a hivatalos állami politika nem ismerte el a cigányokat önálló etnikumként.¹¹

A gyakorlati szempontok jelentősebb mértékű érvényesítése okán a cigányként való önmeghatározás (1) mellett két további identifikációs tényezővel dolgoztam: cigány az, akit más cigányok is cigánynak tartanak (2), és cigány az, akit a többségi társadalom cigánynak tart (3). Az utóbbi két csoport nem azonos egymással, de csupán néhány személy esetében mutatkozik különbség.¹² Tudatában vagyok a cigány identitás ilyen módon történő meghatározásának módszertani és más hiányosságainak, mivel a cigány identitás meghatározásának illetéknéppen való leegyszerűsítése a Barkán fennálló valódi helyzetet bizonyos mértékben torzítja. Abban a tényben, hogy az itt élő cigányok többsége a népszámláláskor más nemzetiségűnek vallotta magát – becslések

8 Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Národnostné zloženie obyvateľstva. ŠÚSR, 152.

9 Becslésem szerint, de a helyi cigányok és nem cigányok becslése alapján is, amelyre a későbbi számszerű adatok megadásakor is támaszkodom.

10 Véleményem szerint az egyetlen valódi legitim nézőpont valamely etnikai/nemzeti identitás meghatározásánál – tekintet nélkül más tényezőkre – az önidentifikáció.

11 Ennek ékes példája: Sus, J., 1961.

12 Mivel a harmadik csoport a legnagyobb, abban megtalálhatók a cigányok között élő, nem cigány származású személyek is.

szerint nagyjából kétharmaduk magyarnak és egyharmaduk szlováknak –, nem csak a fentebb említett körülményeket feltételezhetjük, hanem azt is, hogy a párhuzamos és másodlagos identitás bonyolult rendszere is jelen van.¹³ Félrevezető volna ugyanis a Barkán élő cigányok identitását az összefüggésekből és a környezetből kiragadva, egy-neműként vizsgálni.¹⁴ Többszörös, többretegű identitással bírni a barkai cigányoknál (és nem cigányoknál), mint különböző kultúrák találkozási pontjában élő embereknél, egyáltalán nem megy ritkaságszámba. Másodlagos és párhuzamos identitásuk a többségi társadalommal – természetesen mindkét oldalról bizonyos fenntartásokkal – való többgenerációs együttélésük révén bekövetkező másodlagos szocializációjuk következménye, melyben lényeges szerepet játszik a nyelv (mindenekelőtt a művelődés révén és a mindennapi érintkezésben).

Az identifikációs tényezők közé eddig nem iktattam be a nyelv kérdését. A barkai cigányok anyanyelve – kevés kivétellel – a kelet-szlovákiai cigány nyelv egyik változata, melyre bizonyos mértékig hatott a magyar nyelv és sokkal kisebb mértékben a szlovák is. Második nyelvük – kevés kivétellel – a magyar, amely mögött a szlovák a harmadik helyre kerül. Tény, hogy a faluban a nem cigány lakosság körében a magyar etnikum van többségben,¹⁵ de a művelődésben is, mivel a térség cigányainak többsége magyar tannyelvű iskolákba jár.¹⁶ A helyi cigányok által használt magyar nyelv a területen elterjedt magyar nyelvjárás (*a palóc*)¹⁷ variánsa, jellemzően egyéni kiejtéssel és nyelvtani rendszerrel (ugyanaz érvényes a szlovák nyelv használatára is). Itt nem következett be nyelvváltás, mint a régió néhány községében, ahol a cigányok anyanyelvként sajátították el a helyi többség nyelvét (a szlovákot vagy a magyart). Ezért azonosíthatjuk a barkai cigányokat két-, illetve háromnyelvűként (bár bizonyos fenntartásokkal kezelve a jártasság fokát és az egyes nyelvek használatának módját a konkrét személyek esetében).

A barkai cigányok saját etnikumuk megjelölésére a cigány nyelvben a *roma* kifejezést használják, de a magyarban és a szlovákban a *cigány*,¹⁸ illetve *cigán* kifejezéssel élnek, és a *roma*, illetve *rom* szavakat újításnak, eufemizmusnak érzik, illetve azoknak a cigányoknak, illetve nem cigányoknak a kifejezését látják benne, akik a cigány problematika átpolitizálására „ipart alapítottak”. A lakosság nem cigány csoportjaira mindenekelőtt a *gádzsó* cigány kifejezést használják, de az etnonimjukat is (*magyar*–

13 A dél-szlovákiai cigány identitás problematikájáról lásd: Gaál L.:1988; Ravasz J.:1994.

14 A legtagabb, általános síkon ugyan a barkai cigányokat meghatározhatjuk pusztán cigányként. Mivel azonban tanulmányom az identitás és közösség fogalmának megközelítésére és körülhatárolására törekszik egy konkrét helyen, szükségesnek tartom ezt az általános definíciót pontosabban leírni, tehát: egy felsőgömöri magyar/cigány falu cigányairól van szó. Véleményem szerint e megközelítés érvényessége megkérdőjelezhetetlen a Barkán élő cigányok személyes és csoportidentitása eltérő szintjei pluralitásának elismeréséhez és megőrzéséhez, de a nem cigányok (magyarok és szlovákok) esetében is az.

15 Él itt néhány (két–három) szlovák nemzetiségű család, illetve egyedülálló ember is.

16 Sőt, a régió nem egy magyar tannyelvű iskolájában a cigány diákok alkotják a többséget.

17 E nyelvjárás jellegzetessége néhány sajtáság kifejezés mellett mindenekelőtt a zárt 'a' és 'e' használata, mely hangokat a magyar irodalmi nyelv nem ismeri.

18 A magyar nyelvben a népneveket kis kezdőbetűvel írják.

szlovák, szlovákul: *Madar–Slovák*), vagy a „paraszt” kifejezést (cigány nyelven: *góro*) „telepes” értelemben és a „fehérek” szót (szlovákul: *bieli*, cigány nyelven: *o parne*). A nem cigányok a cigányokat *cigánynak* nevezik (szlovákul: *cigán*), és csak kivételesen *romának* (szlovákul: *rom*). A bemutatott kifejezéseket mindkét oldalon gyakran és különbözőképpen aposztrofálták.

Az etnikai és részben nyelvi identitás mellett a tipológia további tényezője a község lakosságának vallási hovatartozása. Barka vegyes vallású falu, ahol a katolikus többség – a lakosság kb. 75%-át teszik ki – mellett a protestantizmus kálvini irányzata is képviselve van (kb. 25%). A községben mindkét vallásnak van temploma és plébániája. Kutatásom idején katolikus pap ugyan működött a faluban, de a református lelképásztori állás ez időben betöltetlen volt.¹⁹ A zsidó temető maradványai ma már csupán a zsidó közösség egykori itteni jelenlétét bizonyítják.

A barkai cigányok katolikus vallásúnak vallják magukat, ahogyan a magyar lakosság mintegy fele is (és a Barkán lakó szlovákok többsége). A reformátusok magyar nemzetiségűek (a lakosság mintegy negyede). Az önazonosság és az önmeghatározás kérdésében a vallási hovatartozás – legalábbis manapság – a községben nem játszik meghatározó szerepet (leginkább a cigányok esetében, és már kevésbé a nem cigányoknál), másod-, sőt harmadrendű tényező.²⁰

A közösségek

Az identitás és identifikáció néhány fentebb említett vonatkozásával ellentétben a barkai cigányok közösséget, illetve közösségeket alkotnak, melyeket élesen elkülönítenek egymástól, és nem csupán a nem cigányoktól. Egyrészt önmagukat közösségnek tekintik (és már sokkal kisebb mértékben válnak ki belőle), másrészt a nem cigány etnikum – bizonyos kivételekkel – annak tekinti őket. Barkán, mint más cigány közösségeknél, nincs saját belső társadalmi struktúra, élén a *vajda* személyével (ahogyan e régióban sok más helyen, például Krasznahorkaváralján). Ez a helyi cigány közösség földrajzi és történelmi viszonyaiból adódik.

A cigányok a község három, egymástól távoli pontján élnek (lásd fentebb), ami három közösségre bomlásukat eredményezte. A legélesebben a legnépesebb „Kőalatt” közösség különül el a többitől. A község három cigány közössége közötti kommunikáció nem olyan intenzív, mint az egyes közösségeken belüli kommunikáció. Az egész cigány közösség belső kapcsolatait elsősorban a családi és a baráti kapcsolatok erősítik, de a zenével, illetve táncsal kapcsolatos kulturális – és más – tevékenységek megindítására irányuló törekvések is (cigány bál, zene- és táncsoport alapítására irányuló kezdeményezések), melyek erősíthetnék az egész cigány közösség összetartozás-érzését.

19 Kutatásomat 2002 januárjában és februárjában folytattam. A papok és lelképásztorok elvándorlása ebben a helységben – mint a régió más kisközségeiben is – igen jellemző. A református lelképásztor érkezésem előtt néhány héttel ment el, a katolikus pap ott-tartózkodásom idején költözött el a községből.

20 A részletes tipológiát lásd alább.

Történeti nézőpontból vizsgálva, az első cigány családok valamikor a 19. század első felében telepedtek le Barkán. Foglalkozásukra nézve elsősorban kovácsok voltak (de pásztorok és vályogvetők is akadtak közöttük). Jövetelüket a barkai lakosság elsősorban azért kezdeményezte, hogy olcsó vasárút biztosítsanak a helyi szükségletek kielégítésére.²¹ A cigányok megtelepedésének menete és mértéke Barkán meghatározta a község cigány lakosságának mai belső társadalmi szerkezetét. Egyrészt csak egyedülálló cigány családok telepedtek itt le, amelyek nem alkottak egységes közösséget, másrészt letelepedésük idején a cigányok aránya a község lakosságának számához viszonyítva viszonylag alacsony volt. A cigány közösség jelentős számaránybeli és számbeli növekedést élt meg az utóbbi évtizedekben.²² A község magyar – és általában a nem cigány – közössége esetében úgy fogalmaznánk: erősebb szükség jelentkezik az elkülönülésre a cigány közösségtől, mint fordítva, a cigányoknál a többiektől való elkülönülésre.

A cigányok ugyan formálisan a katolikus egyház tagjai (melyhez a nem cigány lakosság egy része is tartozik), de a vallásosságnak náluk nincs erős integrációs szerepe. A cigány és a nem cigány lakosság bizonyos csoportjainak és egyéneinek „közömbös”, gyakran közönyös hozzáállását a vallásossághoz konkrét példákon fogom szemléltetni részletesebben (lásd alább).

A „mi és ők” modelljére épülő világnézet és a kölcsönös bizalmatlanság, több más helyhez hasonlóan, a község cigányai és nem cigányai közötti szakadék kialakulásához vezetett.²³ Létezett és létezik is ugyan kommunikáció a cigányok és a nem cigányok között, de csak nagyon élesen kijelölt határokon belül, amelyeket az erős társadalmi úzus – „Mit szól a falu?” – nem enged áthágni. Ezért nehezen beszélhetnénk a faluról mint egységesen működő közösségről, bár mégis éppen ez irányban nyújthat Barka rendhagyó példát.

Létezik ugyanis a Barkáért Polgári Egyesület, amely két, általunk az identitás kialakulásának alapelveinél mellőzött elven alapul, mégpedig a polgári elven és a lokálpatriotizmuson, valamint a cigányokat, illetve a nem cigányokat igyekszik összekapcsolni a „jobban élni együtt” célkitűzésen nyugvó projekteken. Ez a „Ha ők nem, akkor inkább mi se” hagyományos alapelvétől teljesen eltérő törekvés alapot adhat a község cigány és nem cigány plurális helyi közösséggé alakulásához.

A barkai cigányok vallásossága és vallásos képzeiteik

Ahogy azt már néhányszor említettük, a barkai cigányok katolikusnak mondják magukat. Római katolikus a környező lakosság többségi vallása is, ami az üldöztetés időszakában a cigány lakosságnak bizonyos védelmet jelentett.

21 Addig a vas- és kovácstermékeket a közeli Dernőről szereztek be, ahol ebben az időszakban már nagyon korszerű, ám drága kohó- és vasipar működött.

22 Ezt egyrészt sok nem cigány elköltözése és a cigányok beköltözése okozta, másrészt a születések (példaként: 2001-ben a Barkán született 13 gyerek közül 12 cigány volt).

23 A szakadék nem csupán a cigány település elkülönítésében mutatkozik meg a községtől, hanem például a temetőben is, vagy a tömegközlekedést biztosító autóbuszon is.

Nem szívesen jutnék valamilyen indokolatlan általánosításra, de néhány tapasztalatom és más kutatók²⁴ tapasztalatai alapján a cigányoknak²⁵ nincs túlzottan közeli kapcsolatuk az egyházi – itt a történelmi egyházakra gondolok – infrastruktúrával, valamint az egyház etikai és társadalmi normáival. Viszont mély személyes vallásosság és hit jellemzi őket.

A szentkultusznak és a Mária-tiszteletnek a barkai cigányok körében nem találni nyomát. Hasonlóan viszonylag ritkák a szentképek, illetve a feszületek a cigány háztartásokban, és teljesen hiányoznak azokból az imakönyvek, illetve a *Biblia*.²⁶ Az imádságok többé-kevésbé az Istenhez címzett egyéni kérések, és nem sorolhatók a katolikus mintákhoz. A templomlátogatás a község cigányainak túlnyomó többségénél nem mondható többnek szórványosnál. Nem kivételek ez alól az egyházi ünnepek sem, amelyeket a cigányok, a katolikus egyház szerint, „profán módon” ünnepelnek. A Szentháromság–tan, akárcsak némelyik „szent titok” és a katolikus egyház szentségei²⁷ a helyi cigányok számára ismeretlenek, vagy lényegtelenek. Részben ez, részben bizonyos nyelvi és társadalmi akadályok is magyarázzák a cigányok távolmaradását az egyház részéről megnyilvánuló evangelizációs kezdeményezésektől.²⁸

A barkai cigányok számára leginkább a család és a közösség életének jelentős eseményeihez, mindenekelőtt a születéshez és a halálhoz, kapcsolódó egyházi szertartások fontosak.²⁹ A gyermekszületés nagy esemény az életükben. A keresztelest úgy fogják fel, mint védelmet a rossz erőkkel szemben, amelyek az újszülöttre a világban leselkednek. A legtöbb „babonás” történetük és szertartásuk azonban a halálhoz kötődik. A halált jelezheti madár, a kutyák heves vonyítása, ha nagyon zúg a kályha, vagy hideg az ember foga. Virrasztást³⁰ tartanak a halottak felett, és a cigány temetésekről nem hiányzik a zene. A halottak alkalmasszerűen bizonyos kedvenc tárgyait is berakják a koporsóba. A cigány sírok Barkán – ahogy a cigány telepek is a faluban – a temető szélén találhatók. A síremlékek egyszerűbbek, mint a nem cigányokéi, általában fa-, vagy fémkeresztek. Ismertek olyan esetek is, amikor ételt és italt hordtak a sírhoz. Igen elterjedtek a visszajáró halottokról (cigány: *mule*) szóló történetek. A halott rendszeresen megjelenik, illetve jeleket ad néhány nappal a halála után és néha később is. A holt lelkek többnyire jószágosak, nincs testük, és éjszaka érkeznek. Néha valamilyen hírt hoznak, vagy különböző nyomokat hagynak maguk után, mint például törött és szétdobált tárgyokat. Ha egy embert megérint egy lélek, az érintés helyén kék folt keletkezik. A lelkek néha állati alakban is megjelennek, például nagy fehér kutyákként.

24 Palubová, Z., 2001:80–94.; Čureja, F., 1994:349–356.

25 Ez azonban Szlovákia többségi társadalmának nagy részét is érinti.

26 Biblia előfordulását – a katolikus plébánia kivételével – csak a református háztartásokban jegyezhettem fel.

27 Čureja, F., 1995:75–78.

28 Az egyházi szertartások nyelve a községben túlnyomórészt a szlovák, részben pedig a magyar, cigány azonban sosem. Lásd még a 36. jegyzetet.

29 Részletesebben lásd: Mann, A. B., 1988:192–202.; Mann, A. B., 1995:132–137.

30 Lásd: Mann, A. B., 1993:81–88.

A barkai cigányok személyes, szinte familiáris viszonyban állnak az Istennel (cigány nyelven: *o Del*), akit igen gyakran becézett alakban szólítanak meg (cigány nyelven: *Deloro*). Istent emberi alakban, Jézus személyében képzelik el („világosbarna hajú, kékszemű fiatalember”), vagy ragyogásként, fényként, illetőleg fényes személyként. A templom a cigányok számára „Isten háza”, ahol Isten fizikailag is lakik.

Két esetet is ismerek, amikor a helyi cigányoknak megjelent az Isten. Az első eset néhány évvel ezelőtt játszódott le a „Kőalatt” nevű cigány telepen, de olyan részen, ahol nincsenek épületek. Adósságai miatt elrejtőzött ott egy cigány³¹ (egy viskóban, vagy egy barlangban), amikor hirtelen nagy fényességet látott közeledni, és azután beszélgetett is az Istennel. Ahelyett azonban, hogy imádkozott volna Istenhez, veszekedni kezdett vele, hogy nem adott neki semmit, és mennyire nehéz élete volt stb. Ezért a viselkedéséért és a veszekedéséért (büntetésként) a felesége halott gyermeket szült. A nagy ragyogást és a fényt látta egy egész cigány utca is a „Kőalatt”, sőt a közelben lakó nem cigányok is. A második eset szintén néhány évvel ezelőtt történt, de kronologikusan az előbb említett eset után, közelebről meg nem határozott helyen. Egy cigány nő, aki látta három csillag által kísérve közeledni az Istent, annyira megrémült, hogy elállt a szava. A közvélekedés szerint az ilyen esetekben az embernek imádkoznia kellene, hogy így azt kérhessen az Istentől, amire csak vágyik.

A barkai cigányok más transzcendens lényeket is ismernek, mint például az ördögöt és az angyalokat. A helyi magyarázat szerint az ördög (cigány: *beng*) a legszebb angyal volt, de egyszer szembeszállt az Istennel, aki emiatt ördöggé (ördögi alakká) változtatta őt. Barkán az ördög is megjelent, ő ember alakjában. Ez abban az időben történt, amikor az emberek még erősek és szívósak voltak³² (minden bizonnyal néhány nemzedékkal korábban). Az ördög eljött a faluba, és akit csak tudott, megtévesztett, és csak szerencsétlenséget hagyott maga után. A cigányok és a nem cigányok azonban közös erővel kikergették a faluból, és egészen az ún. Ördöglyukig űzték (ami kb. két kilométernyire keletre van a falutól).

A barkai cigányok a boszorkányok létezésében is hisznek, akik szerencsétlenséget és betegséget tudnak küldeni az emberre. Ismertek körükben a varázslás különböző formái is: például a szerelmi varázslásai (gyűrűt rakni a vízbe, vagy gyufát égetni, melyek azután megmutatják, honnan érkezik a menyasszony/vőlegény) és az ártó varázslásai (figurák segítségével, melyekbe tűt szúrnak, vagy patkószegekkel, amelyeket kenőccsel kennek be, és annak az embernek a dunyhájába teszik ezeket, akinek ártani akarnak).

A helyi cigányok „babonás” történetei bizonyos mértékben egyeznek a régió nem cigány lakossága hagyományainak hasonló rétegével.

31 Ez a cigány még Barkára érkezésem előtt elköltözött.

32 Ez gyakori történettípus: „...nagyapám még olyan erős volt, hogy ha megütött volna egy lovat, az elesett volna, és annyira szívós volt, hogy az áttüzesedett szenet pusztá kézzel tartotta oda, amikor pipára gyújtott” stb.

Nem jegyeztem fel a területen előforduló bányarémekekről, tündérekről, sárkányokról, törpékről stb. szóló történeteket, ahogyan az egyes démoni lényekről szólókat sem, amelyek a szélesebb régió cigányainál közismertek.³³

Az újabb keletű vallási mozgalmak – például Jehova Tanúi – aktív jelenléte, amelyek fontos szerepet játszottak a rozsnyói régió egyes cigány csoportjainak integrációjában is, a barkai cigányok körében nem tapasztalható.

A barkai búcsú

Barka a Mária-tisztelethez kötődő búcsújáróhely. A XIII. Kelemen pápa által 1759-ben kiadott oklevél is elismeri a falunak ezt a jogállását. A hivatalos legenda így szól: A Barkával szomszédos Lucskán élt egy mélyen vallásos ember. Ján Kuchtának hívták, és három fia volt. Kettő közülük Rómában tanultak teológiát, a harmadik otthon feküdt bénán. Az apa esti imája közben azt a sugalmazást kapta, hogy utazzon Itáliába. Azon nyomban útnak indult. Először Lovernatóba érkezett, ahonnan egy ismeretlen Rómába küldte. A városba érkezése után a Kármel-hegyi Szűz Mária képe előtt imádkozott. Az imádság közben egy ismeretlen festő felajánlotta neki, hogy megfesti számára ezt a képet. Amikor a festő befejezte a munkáját, Ján Kuchta gyalog elindult hazafelé a képpel. Az elindulása utáni negyvenedik napon a Szádelői-völgyön keresztül érkezett Barkára. Melegség töltötte el, és hálát adott Istennek, hogy erőt adott neki Szűz Mária kérésének teljesítéséhez. Amikor felért a domb tetejére, és megpillantotta a barkai templomot, lehajolt, és megcsókolta a földet. Ekkor megszólaltak a templom harangjai. Ezen a helyen kápolnát építettek, amely a mai napig ott áll. Eközben a béna fia otthon meggyógyult, és arra kérte az anyját, menjenek Barkába Szűz Mária elé, aki az apjával jön oda. Az anya látva, hogy fia meggyógyult, elindult vele Barkába. Eközben szóltak a harangok. Megérkezett a faluba a felismerhetlenségig lesoványodott Ján Kuchta is a képpel, melyet a templom oltárára helyezett. A templomban találkozott feleségével és a felgyógyult fiával, és együtt adtak hálát Istennek a segítségéért, illetve Szűz Máriának a jóságáért. Ján Kuchta a templomnak ajándékozta a képet. Ennek híre gyorsan elterjedt.

Az akkori plébános, Ján Vlassik, mindent elkövetett a hely tiszteletének elismeréséért. A közvéleményben különböző befejezései élnek a történetnek, az egyik szerint a kép, amelyik eredetileg Lucskán volt, éjszaka mindig átkerült a barkai templomba, a másik változat szerint a „Kőkápolnába”, amely a „Kőalatt” cigánytelep felett található.

A csodálatos gyógyulás és a kép titokzatos áthelyeződése voltak a búcsújárások indítókai, melyeket Kármel-hegyi Szűz Mária ünnepén, július 16-án tartanak.

A zárándoklat menete a következő: a búcsús menet – a hívek papjuk vezetésével keresztet³⁴ hordoznak; a menet szombat dél körül érkezik a faluba (más változat sze-

33 Vesd össze: Rostás-Farkas Gy., 1983:136–155.

34 Egyházi lobogókat, ahogyan ez sok más búcsújáróhelyen szokás, azonban nem.

rint egy óra körül) a Szádelői-völgy irányából hangzó harangozás közben, ahol a legendában már említett kápolna áll, amelyet arra a helyre építettek, ahonnan Kuchta megpillantotta a barkai templom tornyát.³⁵ A zarándokok a virággal feldíszített templom irányába mennek. Éjszaka, a papok vezetésével, a már említett „Kőkápolnánál”³⁶ a „Kőalattak” nevezett helyen imádkoznak.

1993-tól, 1994-től az éjszakai imákat a „Kőkápolna” helyett a templomban tartják. A leggyakoribb – néha nem kimondott – indok a cigány település, illetve nemegyszer maguk a cigányok jelenléte miatti ellenérzés a kápolna környékével és az odavezető úttal kapcsolatban. Attól kezdve a menet mindig visszafordul a cigány utca bejáratánál, és visszatér a templomhoz. A rendszeresen renovált és feldíszített „Kőkápolnához” vezető zarándoklat a zarándokok magánügye lett. Az átímádkozott éjszakát követő vasárnapon misét mondanak – és egyénileg imádkoznak – a templomban; az első mise hat órakor van, és azután minden órában. A nagymisére, melyen prédikációt is mondanak, tíz órakor kerül sor. Ezzel ér véget a búcsú egyházi része.

A barkai búcsú széles regionális jelentőséggel bír, Királyhelmetctől egészen Rimaszombatig. Túlnyomórészt magyar nemzetiségű zarándokok érkeznek ide, de szlovákok és cigányok is részt vesznek rajta. A zarándoklat, a helyi lakosság összes csoportjánál, családi vendégjárással is egybekapcsolódik, a cigányoknál és nem cigányoknál, a katolikusoknál és a reformátusoknál is.

Érdekel a helyi lakosság álláspontja és mindenekelőtt az egyes helyi közösségek búcsúhoz fűződő viszonya, amelyet itt kívánok röviden vázolni. A zarándoklat elsősorban katolikus esemény, tehát központi szerepet kellene játszania a helyi katolikus közösség életében, és annak egyik fő, ha nem meghatározó integráló tényezőjévé kellene válnia. Ám ahogy azonban az előbbieken már többször említettem, Barkán nem talákoztam olyan funkcionális és egységes közösséggel, amely a katolicizmushoz tartozás alapján jött volna létre. Ennek több oka is van. Mindenekelőtt a katolikus cigányok és a katolikus nem cigányok közötti nemzetiségi szakadék okozza, a másik ok pedig a vallásosság és a hit eltérő értelmezése e csoportoknál. A szocialista rendszer egyház- és vallásellenes kampánya is fontos szerepet játszott a „katolikus öntudat” meggyengítésében, ami – helyi vélemény szerint – a Rozsnyói járásban durvább formában ment végbe, mint máshol Szlovákiában. Így néhány példát kivéve, nem csak a cigányok és a katolikusok viszonyulnak a községben a valláshoz és az egyházhoz közömbösen.

35 Ez a hely mintegy másfél kilométerre van a falutól keleti irányban. A kápolna zsindeletetős, négyszögletes alaprajzú épület (kb. 2,5×2,5 m). A belső térben, vasrács mögött egy, az épület arányaival megegyező, gipsz Szűz Mária-szobor található.

36 A „Kőkápolnát” (szlovákul: Kamenná kaplnka), vagy csak Kápolnácskát (szlovákul: Kaplnka), amely a község határától északra, a „Kőalatt” cigánytelep közvetlen közelében (az odavezető út cigány utcákon halad át), egy magaslaton fekszik, Barlangnak (szlovákul: Jaskyňa) is nevezik. A Kápolnácska egy kb. 2 méter mély és 3 méter magas, illetve széles bevágás a sziklafalba. Rács őrzi, melyet szívbe helyezett IHS betűk díszítenek. A belső térben kis oltár található Szűz Mária és egy angyal kőszobrával. Számos hálatábla is van itt. A kis kápolna előtti tér (kb. 10×10 méter) be van kerítve. A harmadik, legkisebb kápolna a falu Lucska és Dernő felőli „bejáratánál” található. Ebben is van Mária-ábrázolás.

Emiatt, ha a vallási tényezőt szeretnénk Barka lakosságának jellemzésekor alkalmazni, elsősorban a búcsújárással kapcsolatban, meglepő eredményre juthatunk. A községben leginkább a református közösség mutatkozik egységesnek (nyelvi és nemzeti tekintetben), amelynek saját temploma van, pillanatnyilag azonban saját lelkipásztor nélkül. A református közösség ugyanakkor nem él túlságosan intenzív gyülekezeti–felekezeti életet és nem bír túlságosan erős öntudattal, ebben azonban az adott környezetben nincs semmi rendkívüli.

A katolikus lakosokat két meghatározó csoportra oszthatjuk: cigányokra és nem cigányokra, amelyek közül csupán az utóbbi tekinti magát közösségnek. A nem cigány katolikusok csoportja sem él erős közösségi–felekezeti életet, és az erősközösségi öntudat sem jellemző rá. E csoportban a rendszeresen templomba járókat – akik főként idős emberek – ugyanakkor egyéni vallásosság jellemzi, amit az utóbbi időszakban a nyelvi hátrány is befolyásolt.³⁷

A község cigány katolikusairól mint közösségről nehezen beszélhetnénk;³⁸ a helyi cigányok körében az individuális vallásosságnak csak magányos esetei fedezhetők fel.

Óvatosan kell véleményt nyilvánítani a helyi – nem csupán cigány – népesség közömbös viszonyáról a valláshoz a búcsú esetében. Mint azt több, különböző egyházi és nemzetiségi hovatartozású válaszadóm is megerősítette, a barkai búcsú vallásos elemei (búcsús menet, éjszakai ima, mise) elsősorban a nem a községből származó zarándokok tartják fontosnak. A helyiek – függetlenül vallási és nemzetiségi hovatartozásuktól –, saját bevallásuk szerint, túlságosan el vannak foglalva a búcsú előkészületeivel és a házigazda szerepével, semhogy tevékenyen részt tudnának venni az összes vallási szertartáson. Ebben alig van különbség a cigány és a nem cigány katolikusok között, sőt a katolikusok és a helyi református közösség között is. Ez a „gyakorlatias” hozzáállás jellemzi a vallási élet néhány más megnyilvánulását is a községben, például az időnkénti – bár csak a nem cigányok körében jellemző – részvételt a másik felekezet istentiszteletein és egyházi szertartásain (vagyis a katolikusok látogatják a református istentiszteletet, a reformátusok pedig a katolikusokat). A válaszadók ezt leginkább a természetes kíváncsisággal indokolták. További példaként említhetnénk a némely helyi református által is kezdeményezett emléktárgy-árúsítást a „katolikus” búcsú idején.

Befejezés

A fentebb említett példák alapján végezetül megállapíthatjuk, hogy az összes barkai nemzetiségi, illetve vallási csoportnak és közösségnek a vallásos tartalmú búcsúhoz való viszonya – bár valamennyiük esetében másként – közömbös. A helyi lakosság –

37 A miséket kutatásom idején részben – például a prédikációt – vagy egészben szlovák nyelven mondták, miközben a hívők – a rendszeresen templomba járó katolikusok – túlnyomó többsége magyar nemzetiségű volt, főként idős emberek, hiányos szlovák nyelvtudással, vagy anélkül.

38 Lásd a barkai cigányok vallásosságát és vallásos képzeteket bemutató fejezetet.

vallási vagy etnikai hovatartozásától függetlenül – a búcsút a vendégség időszakának tekintti, amely ugyan összekapcsolódik Szűz Mária tiszteletével és alakjával, de ennek ellenére „szekuláris” ünnepként ünneplik.

A közömbösség bizonyos mértékig a „hivatalos” és a népi vallásossággal kapcsolatban is megjelenik. Itt azonban már élesebb különbséget kell tennünk a cigányok és a nem cigányok között. Miközben a barkai cigányokat inkább jellemzi a személyes vallásosság és az erős hit a természetfeletti jelenségek és lények színes skáláját illetően, addig a nem cigányok számára lényegesebbek a vallásosság formális (templomlátogatás, szentségek stb.) és intézményes (egyház) megnyilatkozásai, bár náluk is megfigyelhetőek a népi vallásosság bizonyos elemei. Ez azonban sokkal kisebb mértékben érvényes rájuk, mint a cigányokra. Bizonyítható azonban az érintkezés a helyi népi vallásosság cigány és nem cigány rétegei között.

A vallásosság Barkán nem működik egységesítő vagy összetartó eszközként. Ez igaz amaz integrációs-összetartó erő ellenére, amelyet a búcsú jelenít meg. A vallási tudat közömbössége és a község cigányait, illetve nem cigányait elválasztó mély szakadék miatt nem létezik funkcionális, összetartozó helyi közösség. Azonban sem külön a cigány, sem külön a nem cigány közösség nem működik teljes értékűen a községben.

Nem vagyok romológus, sőt a barkai cigányok és nem cigányok problematikája sem csupán valláskutatóként és társadalomtudósként érdekel, hanem emberként is. Ezért befejezésül föltennék egy, lehet, talán nem helyénvaló, ám személyes kérdést: Működhet-e egyáltalán Barkán olyan közösség, amelybe a cigányok és a nem cigányok egyaránt beletartoznak? Valószínűleg az egyetlen alternatíva a problémák megoldására és egy működőképes, összetartozó közösség kialakítására a cigányok és a nem cigányok közös törekvése volna a község súlyos szociális és gazdasági bajainak orvoslására. Közösén tenni a dolgokat. Miként – a fentebb már említett történetben – őseik (cigányok és nem cigányok) közös erővel kergették ki a faluból az ördögöt a szakadékba, Barka mai lakói csak így lehetnek képesek belekergetni a gyűlölet és az előítélet őket elválasztó démonát a szakadékba.

Mészáros Andor fordítása

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Čureja, F.: *Rómovia a krestanská viera*. Duchovný pastier, LXXV. évf., 1994. 8. szám.
- Čureja, F.: *Sviatosti katolíckej cirkvi v živote Rómov*. Duchovný pastier, LXXVI. évf., 1995. 2. szám.
- Gaál L.: „Nem vagyok díszcigány.” *Beszélgetés Ravasz Józseffel*. Új Szó, LI. évf., 1988. 19. szám.
- Mann, A. B.: *Obyčaje pri úmrtí u Cigánov-Rómov v troch spišských obciach*. Slovenský národopis, XXXVI. évf., 1988. 1. szám.

- Mann, A. B.: *Vartovanie pri mŕtvych u Rómov na Slovensku*. In: Krekovič, E. (szerk.): *Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť* Slovenská archeologická spoločnosť–Slovenská národopisná spoločnosť, Bratislava, 1993.
- Mann, A. B.: *Obyčaje pri narodení dieťaťa u Rómov na Slovensku*. In: Feglová, V. (szerk.): *Tradičná ľudová kultúra a výchova v Európe*. Nitra, 1995.
- Palubová, Z.: *Ľudové náboženstvo Rómov z Levoče a okolia na prelome 20. a 21. storočia*. Etnologické rozpravy, 2001. 2.
- Ravasz J.: „*Háromszoros kisebbségben.*” Vasárnap XXVII. évf., 1994. 30. szám.
- Rostás-Farkas Gy.: *A cigányok hiedelemvilága*. In: *Cigányok. Honnét jöttök – merre tartanak?* Budapest, 1983.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Národnostné zloženie obyvateľstva*. ŠÚSR.
- Sus, J.: *Cikánska otázka v ČSSR*. Praha, 1961.